

Hasan Baba Tekkesi – Yunanistan (Semavi Eyice fotoğraf arşivi)

bina düzenli bir teknikle kesme taştan yapılmıştır. Cümle kapısı, camilerin çoğunda rastlandığı gibi iki yanında oturma nişlerine sahiptir. İçten 6 x 6 m. ölçüsündeki mekânı sekiz köşeli sağır kasnağa oturan bir kubbe örter. Bakalopoulos'un çiziminde içeride bir de mihrap nişi gösterilmiştir. Kubbeye geçiş köşelerde içleri dilimli tromplarla sağlanmış, kasnak hizasında kubbe eteğinde üç sıra mukarnaslar işlenmiştir. Bina oldukça yüksek bir kitle halindedir. Yan cephelerinde altta bir, kible cephesinde iki pencere vardır. Bunlar mermer çerçeveli ve tuğladan boşaltma kemerlidir. İçlerinde demirden lokma parmaklıklar vardır. Üstte her cephede daha küçük ikişer pencere açılmış, bunun yukarısına tek pencere yapılmıştır. Bu kubbeli bina her bakımdan bir cami görünümüne sahiptir. Fakat hemen yanında bir vakitler yükselen minarenin ayrı bir cami binası ile birlikte oluşu şaşırtıcıdır. Bugünkü durumda bu garip birleşime bir çözüm bulmak mümkün değildir. Kubbeli binanın, tekkeye adını veren Hasan Baba'nın türbesi olabileceği bir ihtimal olarak düşünülebilirse de büyüklüğü ve cami hüviyetinin ağır basması bu yolda tahmin yürütmeyi zorlaştırmaktadır. Tesalya'nın bu bölgesinde Balkan savaşına kadar Türkler'in yaşadığı, hatta Hasan Baba Tekkesi'nin yakınındaki köylerin Balamutlu (Palamutlu), Dereli gibi Türkçe adlar taşıdığı dikkate alınırsa (Baedeker, s. 220) buradaki müslümanların bu camiyi bir süre daha yaşattıkları söylenebilir. Bakalopoulos, binanın iç duvarlarında bir kuşak halinde uzanan, koyu zemin üzerine beyaz bir hatla yazılmış yazıları da tesbit ederek bunların fotoğraflarını yayımlamıştır.

Gerek Bakalopoulos'un monografisindeki resimden (*Ta Kastru tou Platamona*,

rs. 5), gerekse Ayverdi'nin eserinde yer alan 1969'da çekilmiş fotoğraftan minarenden de artık hiçbir iz kalmadığı anlaşılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VIII, 186; E. Dodwell, *Views in Greece*, London 1830, II, s. VI; a.e.: *Klassische Stätten und Landschaften in Griechenland, Impressionen von einer Reise um 1800* (ed. U. Sinn), Dortmund 1982, s. 60 karşısındaki IV.; K. Baedeker, *Grèce*, Leipzig - Paris 1910, s. 220; O. Kern, *Nordgriechische Skizzen*, Berlin 1912, s. 15 vd.; E. Reisinger, *Griechenland Landschaft un Reisender*, Leipzig 1916, IV. 81; F. W. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, Oxford 1929, II, 533; G. Rodenwaldt, O. M. von Stackelberg, *Der Entdecker der Griechischen Landschaft*, München - Berlin [1957], IV. 34; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı Devrinde Derbend Teşkilâtı*, İstanbul 1967, s. 93, 144; A. E. Bakalopoulos, *Ta kastru tou Platamona kai tes Orias Tempon kai o tekas tou Khasan Mpampa*, Thessaloniki 1972, s. 65-84; H. Hold - H. von Hofmannstahl, *Griechenland, Baukunst - Landschaft - Volksleben*, Berlin, ts., rs. 143; Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mîmârî Eserleri IV*, s. 316, 374 (rs. 243.1-243.3); Ö. Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler: İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *VD*, II (1942), s. 341; Semavi Eyice, "Varna ile Balçık Arasında Akyazılı Sultan Tekkesi", *TTK Belleten*, XXXI/124 (1967), s. 563 (not 22), rs. 22-23.

SEMAVÎ EYİCE

HASAN-I BASRÎ

(الحسن البصري)

Ebû Said el-Hasen
b. Yesâr el-Basrî
(ö. 110/728)

Basralı meşhur tâbî, âlim ve zâhid.

21 (642) yılında Medine'de doğdu. Babası Yesâr'ın (müslüman olmadan önceki adı Feyrûz), Irak'ın fethi sırasında Basra yakınlarındaki Meysân kasabasında Medine'ye getirilen esirlerden olduğu söylenir. Oğlunun şöhreti dolayısıyla daha çok Ebû'l-Hasan adıyla tanınan Yesâr, kaynaklarda Zeyd b. Sâbit'in veya Enes b. Mâlik'in halasının âzatlısı olarak gösterilir ve efendisine nisbetle kendisine Ensârî nisbesi verilir (İbn Sa'd, VII, 156). Hasan-ı Basrî'nin annesi Hayre, Resûl-i Ekrem'in eşi Ümmü Seleme'nin âzatlısı ve hizmetkârıdır. Bundan dolayı Hasan'la daha çok Ümmü Seleme ilgilenmiş, bilgili ve hakîm bir kişi olarak yetişmesinde bu ortamın büyük rolü olmuştur (İbn Hallikân, II, 69; Ahmed Halîl Cum'a, I, 161-167). Kendisinden küçük olan iki kardeşinden Saîd hadisçi, Ammâr ise Allah korkusundan dolayı çok ağlamakla tanınan bir zâhid idi.

H. Ömer başta olmak üzere birçok sahâbinin duasını alan Hasan-ı Basrî on iki yaşında Kur'an'ı ezberledi. Yetmiş Bedir gazisi olmak üzere 120 kadar sahâbî ile görüşme imkânı buldu. Daha sonra Vâdîl-kurâ'ya giderek burada kendini ilme verdi. İstifade ettiği sahâbîler arasında Enes b. Mâlik ilk sırada yer alır. Hz. Ali'nin halife olmasının ardından ailesiyle birlikte Basra'ya gitti ve ömrünü burada geçirdi. Arap olmayan bir kadınla evliliğinden bir kızı ile Saîd ve Abdullah adlarında iki oğlu oldu.

Hasan-ı Basrî, Basra Valisi Süleyman b. Harb'in verdiği kadılık görevini bir süreye ücret almadan yaptıktan sonra istifa ederek ilim ve vaazla meşgul olmaya başladı. Yetiştirdiği öğrenciler arasında Ey-yûb es-Sahtiyânî, Katâde b. Diâme, Amr b. Ubeyd, Vâsıl b. Atâ, Abdullah b. Avn, Mâlik b. Dînâr ve Mübarek b. Fedâle bulunmaktadır. Muâviye zamanında Rebî' b. Ziyâd'ın kumanda ettiği bir sefere katılarak Rebî'e kâtiplik yaptı. Mühelleb b. Ebû Sufre kumandasında Kâbil üzerine gönderilen bir orduya da katıldı (İbn Sa'd, VII, 175). Bu iki sefer dışında hayatını Basra'da vaaz ve ibadetle geçiren Hasan-ı Basrî Receb 110 (Ekim 728) tarihinde burada vefat etti.

İyi bir hatip ve etkili bir vâiz olan Hasan-ı Basrî fesahat ve belâgatın doruk noktasına ulaşmıştır (Câhiz, I, 211). Özlü ve akıcı üslûbu, derin bir tefekkürün, mânevî bir tecrübenin ürünü olan hakîmâne sözleri özellikle zâhidler, sûfîler ve vâizler üzerinde her zaman etkili olmuştur. Onun sözleri tesir bakımından peygamberlerin sözlerine benzetilmiştir (Ebû Nuaym, II, 147). Kaynakların verdiği bilgiye göre Hasan-ı Basrî dünyaya ve dünyaya malına değer vermez, elinde bulunan şeyi ihtiyaç sahiplerine dağıtırdı. Zamanını eviyle mescid arasında geçirir, mescidde ve evinde dinî sohbetler yaparak halkı İslâm'ın ibadet ve ahlâk prensiplerini samimiyetle benimseyip tam bir ihlâsla yaşamaya davet ederdi. Devamlı Kur'an okurdu. Ashabın hayatına derin bir özlem duyan Hasan-ı Basrî bu özlemini şu sözlerle ifade etmiştir: "Yetmiş Bedir gazisine yetiştim... Siz onları görseydiniz deli sanırdınız; onlar da sizin iyilerinizi görselerdi artık ahlâkın kalmadığına hükmeder, kötülerinizi görselerdi bunların hesap gününe bile inanmadıklarını söylerlerdi" (a.g.e., II, 134).

H. Osman'ın şehid edilmesi, Cemal ve Sıffîn savaşları, Kerbelâ Vak'ası gibi birçok fitneye şahit olan Hasan-ı Basrî bu konulardaki düşüncelerini cesaretle ortaya

koymuş, bu tutumuyla da halkın takdirini kazanmıştır. İlke olarak devlete ve siyasî otoriteye baş kaldırılmasına karşı olduğundan birtakım telkinlere, hatta zorlamalara rağmen isyanlara katılmamış, ancak zâlim ve zorba devlet adamlarını hiç çekinmeden tenkit ederek baskı altındaki halkın hislerine tercüman olmuştur. Emevî halifelerini ve onların valilerini âdil olmaya davet etmiş, Muâviye'nin istişareyi bir yana bırakıp kılıç kuvvetiyle iktidara gelmesini, siyasî sebeplerle Ziyâd b. Ebîh'i kendi nesebine katmasını, Hucr b. Adî'yi haksız olarak öldürmesini ve lâıyk olmadığı halde oğlu Yezîd'i veliaht yapmasını büyük hata olarak görmüş, bu yanlışlardan birinin bile kişinin mahvolmasına yeteceğini söylemiştir (İbnü'l-Murtazâ, s. 23). Emevîler'in, baskı ve şiddete dayalı yönetimiyle tanınan Irak Valisi Haccâc'ı ağır bir dille kınamış, onun Saîd b. Cübeyr'i katletmesini büyük bir felâket olarak görmüş, ancak kargaşaya sebebiyet vereceği endişesiyle Haccâc'a isyan edilmesini de doğru bulmamıştır. Öte yandan Haccâc öldüğü zaman, "Allahım! Onu ortadan kaldırdığın gibi kurduğun yönetimi de kaldır" diye dua etmiş ve onun ölümünden dolayı Allah'a şükretmiştir (İbn Sa'd, VII, 169). Ayrıca Emevî Halifesi Ömer b. Abdülazîz'e zaman zaman mektup yazarak tavsiyelerde bulunmuştur (Câhiz, II, 28). Siyasî olaylarda taraf tutmaması, fitneye ve isyana karşı olması, halkı dünyadan uzaklaştırıp âhirete önem vermeye davet etmesi Emevîler'in işine gelmiş ve bu sebeple onun eleştiri ve kınamalarına katlanmışlardır.

Pek çok sahâbiden hadis rivayet eden Hasan-ı Basrî tâbiînin en faziletlilerinden biri olarak kabul edilir. "Basra halkının şeyhi, Basralılar'ın imamı" gibi unvanları yanında Zehebî onun için "şeyhü'l-İslâm" tabirini kullanır. Mutasavvıflar ise kendisinden "takvâ sahiplerinin öncüsü, Hakk'ın gerçek vefisi, fütüvvet ehlinin önceri" şeklinde söz ederler (Attâr, s. 69). Bütün kaynaklar, Hasan-ı Basrî'nin Allah'tan ve O'nun gazabından korkmayı din anlayışına esas aldığını, bundan dolayı devamlı hüznü ve gözünü yaşlı olduğunu bildirir. Dinî hayatta Allah sevgisini temel kabul eden tasavvufî anlayışa karşılık Hasan-ı Basrî Allah korkusunu esas alan Basra zühhd okulunun temsilcisi ve önderi sayılmıştır. "Süreklî olarak korkudan bahsediyorsun" diyen birine şöyle demiştir: "Umulana nâil oluncaya kadar korkutan kimse, korkulan şey başına gelene kadar ümit veren kimseden daha iyidir" (Ebû Nuaym, II, 132).

Hasan-ı Basrî, hem yaşayışında hem tavsiyelerinde ılımlı bir zühhd anlayışı ortaya koymuştur. Zühhdü, ahlâk kurallarına uyulmasını kolaylaştıran ve dinî görevlerin yerine getirilmesini sağlayan bir unsur olarak görür. "Âhiret karşılığında dünyanı satarsanız dünyada ve âhirette kazançlı çıkarsınız, aksini yaparsanız iki cihanda da zarar edersiniz"; "Her ümmetin bir putu vardır, bu ümmetin putu da altın ve gümüşdür" diyerek dünya tutkusunun, maddeciliğin ve çıkarıcılığın tehlikesine dikkat çekmiş, kendisinden öğüt isteyen kişiye aşırılıktan kaçınarak orta yolda yürümesini tavsiye etmiştir. Ölümünden korkan birine, "Arkanda servet bıraktığın için ölümden korkuyorsun, serveti önden gönderseydin korkmazdın" demiştir. Ayrıca her geçen günün insanın bir parçasını alıp götürdüğünü dikkat çekmiş, dolayısıyla içinde bulunulan zamanın iyi değerlendirilmesine önem vermiştir.

Kur'an'a getirdiği serbest yorumları, hakîmâne sözleri, dünya ve âhirete bakış tarzıyla zâhid ve sûfilere örnek olan Hasan-ı Basrî, tasavvufî hayatın vücut bulmasını sağlayan ve ona mânevî zemini hazırlayan takvâ sahibi tâbiilerden kabul edilir. Bu bakımdan sûfî tabakat kitaplarında ona geniş yer verilmiş, fikirleri ve menkıbeleri üzerinde önemle durulmuştur. İlk büyük sûfilerden biri olduğu (Kelâbâzî, s. 59), sûfilerin imamı sayıldığı, daima örnek alındığı (Ebû Tâlib el-Mekrî, I, 31, 305), ilim ve tasavvufî büyüklüğü (Hücvîrî, s. 179; Attâr, s. 69-85) kaynaklarda vurgulanmıştır.

Hasan-ı Basrî tarikat silsilelerinde önemli bir yer tutar. Bir silsileye göre kendisi Huzeife b. Yemân vasıtasıyla Hz. Peygamber'ten feyiz almış, bu feyiz Hâris el-Muhâsibî ile devam etmiştir. Bu silsile daha çok Kuzey Afrika'da yaygındır. İkinci silsile Hz. Ali, Hasan-ı Basrî, Habîb el-Acemî, Dâvûd et-Tâî ve Ma'rûf-i Kerhî; üçüncüsü de Enes b. Mâlik, Hasan-ı Basrî, Ferkad Sencî, Ma'rûf-i Kerhî şeklinde devam eder. Ayrıca Hasan-ı Basrî'nin Hz. Ali'den veya Kümeyl b. Ziyâd'dan hırka giydiğine inanılır. Fütüvvet ehli, cesaret ve cömertliği sebebiyle Hasan-ı Basrî'yi "seyyidü'l-fityân" olarak kabul etmiştir.

Eserleri. 1. *Risâle ilâ 'Abdilmelik b. Mervân fi'l-kader*. En meşhur risâlesidir. Şehristânî, muhtevasından dolayı risâlenin Hasan-ı Basrî'ye aidiyetinden şüphe eder ve onun Vâsıl b. Atâ'ya ait olabileceğini düşünürse de (*el-Milel*, I, 47) bu, tarih bakımından mümkün değildir (aş. bk.). İsnadının bulunmaması ve icâzet

kaydının yer almaması sebebiyle de eseri şüpheli görenler olmuştur (M. Mustafa el-A'zamî, s. 156). Risâlede, insanın irade ve sorumluluğunu tamamen kaldıran kader anlayışı tenkit edilmektedir. Bu görüşünden dolayı Hasan-ı Basrî'nin Mu'tezilî olduğu iddia edilmişse de (İbnü'l-Murtazâ, s. 18-24) eserin Ehl-i sünnet'te bulunmayan katı cebir anlayışına karşı yazıldığını söylemek daha doğru olur. Risâle, Mu'tezilî âlim Kâdî Abdülcebbar'ın *Fazlû'l-i'tizâl* adlı eseri içinde iktibas edilmiştir (nşr. Fuâd Seyyid, Tunus 1393/1974, s. 215-223). Önce H. Ritter (*Der Islam*, XXI [1933], s. 67-83), ardından "Risâle fi'l-kader" adıyla Muhammed Amâre (*Resâ'ilü'l-'adl ve't-tevhîd* içinde, Kahire 1971, s. 81-93) ve Mâcid Fahrî (*el-Fikrû'l-ahlâkî el-'Arabî* içinde Beyrut 1978, I, 17-28) tarafından yayımlanan risâleyi Lütfi Doğan ve Yaşar Kutluay Türkçe'ye çevirmişlerdir (*A'ûlûd*, III/3-4 [1954], s. 75-84). 2. *Risâle fi fazlî Mekke*. Şehirlerin faziletine dair yazılmış ilk eserlerden olup Köprülü (*Risâle fi fazlî'l-mücâvere bi'l-Beyti'l-'atîk* adıyla nr. 1603/1) ve Süleymaniye (Ayasofya, nr. 1849; Esad Efendi, nr. 3634/18) kütüphanelerinde nüshaları bulunmaktadır. Eserin Kahire baskısı yanında (1320) Sâmî Mekkî el-Ânî tarafından *Fezâ'ilü Mekke ve's-sekeni bihâ (fihâ)* adıyla gerçekleştirilmiş bir neşri daha vardır (Küveyt 1980). 3. *et-Tefsîr*. Bu eserin Amr b. Ubeyd tarafından rivayet edildiği ve daha sonraki kaynaklarda kendisinden iktibaslarla bulunulduğu zikredilmektedir (Massignon, s. 177; Brockelmann, *GAL*, I, 66; Cerrahoğlu, s. 157, 159). Günümüz araştırmacılarından Muhammed Abdürrahîm Muhammed, Hasan-ı Basrî'nin çeşitli kaynaklarda nakledilen tefsirle ilgili görüşlerini bir araya getirerek *Tefsîrû'l-Hasan el-Basrî* adıyla neşretmiştir (I-II, Kahire, ts.). 4. *el-Ferâ'iz (Erba'a ve ham-sûn ferâ'iz)*. Değişik adlarla çeşitli kütüphanelerde nüshaları bulunan eser halk arasında "Elli Dört Farz Risâlesi" olarak bilinir (Levent, s. 83-84). 5. *Şürû'tü'l-imâme*. Hasan-ı Basrî'ye nisbet edilen ve namazdaki imâmetin şartlarını konu olan bu risâlenin Süleymaniye Kütüphanesi'nde bir nüshası mevcuttur (Hacı Mahmud Efendi, nr. 1934/6). 6. *el-İstîğfârâtü'l-münkize mine'n-nâr*. Süleymaniye Kütüphanesi'nde nüshaları bulunan risâle (Uşşâkî, nr. 45/1; Kasidicizâde, nr. 721/2) *İstîğfârât mensûbe li'l-İmâm el-Hasan el-Basrî* adıyla yayımlanmıştır (Mekke 1402/1982). 7. *ez-Zühhd*. Hasan-ı Basrî'nin ibadet, ihlâs, tevekkül, doğruluk,

tevâzu, kanaat gibi konulara dair sözle-
rinden derlenen eser, Muhammed Ab-
dürrahîm Muhammed tarafından başı-
na Hasan-ı Basrî'nin hayatı ve yaşadığı
dönemle ilgili bir mukaddime eklenerek
yayımlanmıştır (Kahire 1991).

Hasan-ı Basrî'nin devrin âlim ve yöne-
ticilerine yazdığı bazı mektuplar, Ahmed
Zekî Safvet'in *Cemheretü resâ'ili'l-'Arab*
adlı eserinde neşredilmiştir (Beyrut, ts.,
II, 233-234, 324-334). Hasan-ı Basrî'ye
bunlardan başka *el-Kırâ'e, Nüzûlü'l-
Kur'ân, Kitâbü'l-'Adeh fi'l-Kur'ân, Ri-
sâle fi't-teklîf ve Kitâbü'l-İhlâş* (*He-
diyyetü'l-'ârifîn*, I, 265) gibi risâleler de
nisbet edilmektedir (Ebû Nuaym, I, 134;
Sezgin, I, 592-593).

Literatür. Çeşitli tabakat ve tarih ki-
taplarında, tasavvuf ve mezhepler tarihi
kaynaklarında hayatı, eserleri ve görüş-
leriyle ilgili dağınık bilgiler bulunan Ha-
san-ı Basrî hakkında klasik dönem müel-
liflerinden Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö.
597/1201) tarafından *el-Hasan el-Basrî*
adı altında müstakil bir eser kaleme alın-
mıştır. Hasan es-Sendûbî'nin geniş bir
mukaddimesiyle birlikte yayımlanan bu
eseri (Kahire 1350/1931) Mustafa Kaya
Velîler Serdanı Hasan Basrî adıyla Türk-
çe'ye çevirmiştir (İstanbul 1992). Hasan-ı
Basrî, son dönem araştırmacılarının il-
gisini daha çok çekmiş bulunmaktadır.
İhsan Abbas'ın *el-Hasan el-Basrî: sîre-
tühû ve şahsiyyetühû, te'âlimühû ve ârâ-
ühû* (Beyrut 1952), Muslih Seyyid Bey-
yûmî'nin *el-Hasan el-Basrî min 'amâli-
kati'l-fikr ve'z-zühûd ve'd-da'Ve fi'l-İs-
lâm* (Kahire 1404/1984, 2. bs.), Osman
Erkmen'in *Büyük Velî Hasan-ı Basrî
Hazretleri ve Hikmetli Sözleri* (Anka-
ra 1978), Mustafa Saîd el-Hin'in *el-Ha-
san b. Yesâr el-Basrî: el-hakîmü'l-vâ'iz
ez-zâhidü'l-'âlim* (Dimaşk 1416/1995),
Abdullah b. Muhammed Ahmed ez-Zeh-
rânî'nin *el-Hasan el-Basrî ve menhe-
cühû fi'd-da'Ve* (yüksek lisans tezi, 1406,
Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-
İslâmiyye, Riyad) adlı çalışmaları onun-
la ilgili belli başlı monografileri teşkil eder.
Muhammed Abdürrahîm, onun Kur'an
âyetleriyle ilgili yorumlarını çeşitli tefsir-
lerden derleyerek *Tefsîrû'l-Hasan el-
Basrî* adıyla yayımlamıştır (I-II, Kahire,
ts.). Ayrıca Ahmed İsmâil el-Basîf *el-Ha-
san el-Basrî müfessiren* (Amman 1985),
Etem Levent *Hasan-ı Basrî ve Tefsîr İl-
mindeki Yeri* (doktora tezi, 1978, AÜ İlä-
hiyat Fakültesi), Ömer Yûsuf Kemâl *el-
Hasan el-Basrî ve tefsîruh* (doktora te-
zi, 1404/1984, el-Câmiatü'l-İslâmiyye, Me-
dine), Şîr Ali Şâh *Merviyâtü'l-Hasa-*

ni'l-Basrî fi tefsîri'l-Kur'ân (yüksek li-
sans tezi, 1408, el-Câmiatü'l-İslâmiyye,
Medine) ve Sâhib Ebû Cenâh *ez-Zavâ-
hirü'l-luğaviyye fi kırâ'ati'l-Hasan el-
Basrî* (Basra 1985) adlı eserleriyle Ha-
san-ı Basrî'nin tefsir ve kıraat yönünü in-
celemişlerdir. Diğer taraftan Ömer Abdü-
lazîz el-Cuğbeyr *el-Hasan el-Basrî ve
hadîşühû'l-mürsel* adlı kitabıyla (Am-
man 1407/1987) onun hadis ilmindeki, İb-
râhim Ebû Sâlim de *el-Hasan el-Basrî
ve eşeruhû fi'l-fikhi'l-İslâmî* adlı çalış-
masıyla (Kahire 1980) fıkıh ilmindeki ye-
rini ortaya koymuş, Hasan-ı Basrî'nin fet-
vaları ve fikhî hükümleri Muhammed
Revvâs Kal'acî tarafından bir araya ge-
tirilerek *Mevsû'atü fikhî'l-Hasan el-Ba-
srî* adı altında neşredilmiştir (I-II, Beyrut
1409/1989).

Hasan-ı Basrî'yi çeşitli yönleriyle ele
alan pek çok ilmî makale arasında şunlar
zikredilebilir: Hans Heinrich Schaefer, "*Ha-
san al-Basrî. Studien zur Frühgeschichte
des Islam*" (*Isl.*, XIV [1925], s. 1-75);
Gotthelf Bergsträsser, "*Die Koranlesung
des Hasan von Basra*" (*St.I*, II [1926], s.
11-57); Helmut Ritter, "*Studien zur Ge-
schichte der islamischen Frömmigkeit: I
Hasan el-Basrî*" (*Isl.*, XXI [1933], s. 1-83);
Julian Obermann, "*Political Theology in
Early Islam, Hasan al-Basrî's treatise on
qadar*" (*JAOS*, LV [1935], s. 138-162); R.
Demonts, "*Notes sur une parole d'Al-
Hasan al-Basrî*" (*BIFAO*, XXXVIII [1939], s.
205-216); Michael Schwarz, "*The Letter
of al-Hasan al-Basrî*" (*Oriens*, XX [1967],
s. 15-30); Robert Caspar, "*Un mystique
engagé dans le cité: Hasan al-Basrî*" (*IBLA*,
XXX [1967], sy. 117, s. 35-65); Osman Ka-
radeniz, "*Hasan el-Basrî ve Kelâmî Görüş-
leri*" (*DüİFD*, II [1985], s. 135-156); Ab-
dullah Aydınli, "*Hasan Basrî Hayatı ve Ha-
dis İlmindeki Yeri*" (*EAÜİFD*, sy. 8 [1988],
s. 91-113); Semîr Şerîf Sittîtiyye, "*Tahli-
lû'z-zavâhiri's-şavtiyye fi kırâ'ati'l-Hasan
el-Basrî*" (*Mecelletü Külliyyeti'd-dirâsâ-
ti'l-İslâmiyye ve'l-'Arabiyye*, sy. 8 [Dubai
1415/1994], s. 179-208).

BİBLİYOGRAFYA :

Hasan el-Basrî, *ez-Zühûd* (nşr. M. Abdürrahîm),
Kahire 1991; a.mlf., *Tefsîrû'l-Hasan el-Basrî*
(nşr. M. Abdürrahîm), Kahire, ts. (Dârü'l-Hadîs),
nâşirin mukaddimesi, I, 3-57; İbn Sa'd, *et-Taba-
kât*, VII, 156, 169, 175; Halife b. Hayyât, *et-
Tabakât* (Ömerî), s. 280; Câhiz, *el-Beyân ve't-teb-
yîn*, I, 63-66, 211; II, 28; İbn Kuteybe, *el-Ma'â-
rif* (Sâvî), s. 194; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, Kahi-
re 1374, XXI, 30; Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, s. 59,
87; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 202;
Ebû Nuaym, *Hilye*, II, 131-134, 147; Şerîf el-
Murtazâ, *el-Emâlî*, Kahire 1954, I, 106; Ebû
Tâlib el-Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, Kahire 1961, I,
31, 305; İbn Hazm, *el-Faşl*, III, 7, 273, 283; V, 21;

Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb* (Uludağ), s. 179-181;
Kuşeyrî, *Risâle* (Uludağ), s. 179-181; Gazzâlî, *İh-
yâ*, Kahire 1939, I, 68, 70; Şehristânî, *el-Milel*,
Beyrut 1975, I, 47, 48; Attâr, *Tezkiretül-euliyâ*
(trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1991, s. 69-85;
İbnü'l-Cevzî, *el-Hasan el-Basrî*, Kahire 1350/
1931; a.mlf., *Kitâbü'l-Kuşşâs ve'l-müzekkirîn*,
Beyrut 1986, s. 70; a.mlf., *Şifâtü's-şafve*, III,
233; a.mlf., *Zâdül-mesir*, VII, 446; İbnü'l-Esir,
el-Kâmil, Kahire 1348, III, 193; İbn Hallikân, *Ve-
feyât*, II, 69; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, XIII,
244; Zehebî, *Tezkiretül-huffâz*, I, 71; a.mlf.,
A'lâmü'n-nübelâ, IV, 563-588; İbnü'l-Murtazâ,
Tabakâtü'l-Mu'tezile, s. 18-24; Süyûtî, *Ted-
ribü'r-râvî*, Kahire 1966, I, 203; Şar'ânî, *et-Ta-
bakât*, I, 29; Münâvî, *el-Kevâkib*, I, 96; L. Mas-
signon, *Essai sur les origines du lexique tech-
nique de la mystique musulmane*, Paris 1922,
s. 152-179; Ahmed Zekî Safvet, *Cemheretü re-
sâ'ili'l-'Arab*, Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-ilmiyye),
II, 233-234, 324-334; Brockelmann, *GAL*,
I, 66, 102; *Hedyyetü'l-'ârifîn*, I, 265; Zekî Mü-
bârek, *et-Taşavvufü'l-İslâmî*, Kahire 1954, II,
11; Ma'sûm Ali Şâh, *Tarâ'ik*, II, 57, 75; Sezgin,
GAS, I, 591-593; İsmail Cerrahoğlu, *Kur'an Tef-
sirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Âmiller*, An-
kara 1968, s. 157, 159; Abdurrahman Bedevî,
Târîhu't-taşavvufi'l-İslâmî, Küveyt 1978, s. 152;
Ali Sâmi en-Neşâr, *Neş'etü'l-fikri'l-felsefî
fi'l-İslâm*, Kahire 1978, III, 128-137; Etem Le-
vent, *Hasan-ı Basrî ve Tefsîr İlmindeki Yeri*,
(doktora tezi, 1978, AÜ İlähiyat Fakültesi), s. 83-
84; Şeybî, *eş-Şıla*, I, 313; M. Celâl Şeref, *Dirâsât
fi't-taşavvufi'l-İslâmî*, Beyrut 1984, s. 68; Ah-
med İsmâil el-Basîf, *el-Hasan el-Basrî: müfess-
siren*, Amman 1985; Süleymân el-Bevvâb, *Mî'e
evâ'il mine'r-ricâl*, Şam 1985; M. Revvâs Kal'acî,
Mevsû'atü fikhî'l-Hasan el-Basrî, I-II, Beyrut
1989; Hâşim Ma'rûf el-Hasenî, *Taşavvufu Te-
şeyyû*, Meşhed 1369 hş., s. 459; Ahmed Halîl
Cum'a, *Nisâ' min 'aşri'l-tâbi'in*, Beyrut 1412/
1992, I, 161-167; M. Mustafa Ertürk, *İslâm
Fikhi ve Sünnet* (trc. Mustafa Ertürk), İstanbul
1996, s. 154-157; Bustânî, *DM*, VII, 44; H. Rit-
ter, "*Hasan Basrî*", *IA*, V/1, s. 315-316; a.mlf.,
"*Hasan al-Basrî*", *EI*² (İng.), III, 247.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

Düşüncesi. Hasan-ı Basrî tâbiîn neslin-
nin önemli temsilcilerinden biridir. Bu
dönemin mensupları, Hz. Peygamber'in
tebliğinin ve hâtıralarının canlı bir şekil-
de yaşandığı ve anlatıldığı bir ortamda
yetişmişlerdir. Fetihlerin hızlı bir şekilde
gerçekleştiği bu devirde müslümanlarla
müslüman olmayanların, özellikle Arap-
ça konuşmayan hristiyan ve Mecûsîler'in
karşılaştığı çeşitli meseleler ortaya çı-
kmış, Arapça bilmeyen geniş halk kitleleri
müslüman olsalar bile yeni dinlerini Arap-
lar gibi doğrudan doğruya kavrama im-
kânına sahip olmadıkları için onlara İs-
lâm'ın tanıtılması tâbiîn neslinin en önem-
li görevleri arasında yer almıştır. Diğer
taraftan fetihlerle gelen zenginlik bazı
ahlâkî problemler doğurduğu gibi (Ebû
Nuaym, II, 155; İbnü'l-Cevzî, s. 19, 21,